

ŞAİR SULTANLARIN ŞİİRLERİNDE HACCA DAİR UNSURLAR

Şerife UZUN

S.Ü.S.B.Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı içerisinde verilen eserlerde pek çok dini unsur kullanılmıştır. Bu dini unsurların önde gelenlerinden bazıları ise hac ve hacca dair olanlardır. Divan edebiyatı içerisinde yer alan şairlerin arasında padişahlar da bulunmaktadır. Onlar da eserlerinde dinî unsurlara yer vermişlerdir. Bu makalede şair sultanların şiirlerinde hac ve hac yolculuğu, Kâbe, tavaf, sa'y, ihram, Safâ ve Merve, zezem, şeytan taşlama gibi unsurları doğrudan veya dolaylı olarak kullandıkları ortaya konulmuştur. Böylelikle Osmanlı sultanlarının hacca hiç gitmemiş olmalarına rağmen bu ibadetle ilgili unsurları ustalıklı şiirlerine yerleştirdikleri açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, şair sultanlar, hac, Kâbe, zezem.

ABSTRACT

The Elements Related to Pilgrimage in Grimage in the Divans of Poet Sultans

There has been much religious material at works of Classical Turkish Literature. Some of these important materials is pilgrimage and about pilgrimage. There have been sultans among poets of Diwan literature. They also used religious materials at their works. In this article, some religious materials, such as pilgrimage, pilgrimage travel, Kabe, say, ihram, Safa, Marwa, zamzam etc., have been determined at the works of poet sultans. It has been clearly seemed that, although they didn't go to pilgrimage, they used religious materials about pilgrimage at their works.

Key Words: Classical Turkish Literature, Poet Sultans, Pilgrimage, Kabe, Zamzam.

Klasik Türk Edebiyatı içerisinde pek çok şair yetişmiştir. Bu şairlerin büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti zamanında sultanlar tarafından da desteklenmiştir. Zaten pek çok kaynakta yer aldığı gibi Osmanlı sultanlarının da çoğu müstakil divan tertip edebilecek kadar usta şairlerdi ve belki de bu yüzden ilime, sanata ve sanatçıya sahip çıkma konusunda oldukça hassas davranmışlardır. Konuyla ilgili olarak Halil İnalçık bir eserinde: "Osmanlıda en yüksek mimar, sarayın mimarbaşısı, en iyi kuyumcu, sarayın kuyumcubaşısı ve en gözde şair, padişahın ilgi ve lutfuna layık görülen sultanu'ş-şu'ara idi. Bilgin ve sanatkar; hükümdarın prestijini sarayın nam ve şanını yüceltmek için gerekli öğeler sayılırdı. Bilgi ve sanatın koruyucusu olan hükümdarın hakem sıfatını hakkıyla yerine getirebil-

mesi için kendisinin de ilim ve sanattan payı olmak gerekirdi.(...) Divan sahibi şair hükümdarlar olmasa idi Türk edebiyatının büyük dehalari belki ortaya çıkmazdı” demektedir (İnalçık 2003: 10).

Doğuya ait tarih ve siyaset kitaplarında sık sık anılan bir atasözü vardır. Denilir ki; “Kelâmü'l-mülûk, mülûku'l-keîâm.” yani “Sultanların sözü, sözlerin sultanıdır.” Gerçekten de Osmanlı padişahlarının, hatta hanedan mensuplarının neredeyse tamamına yakınının bizzat şiirle meşgul olması dünya tarihinde eşine kolay rastlanamayacak bir tablo karşımıza çıkarmaktadır. Hem doğu hem de batı dünyasında sadece şiirle değil başka güzel sanatlarla da ilgilenen sultan ya da krallara rastlamak mümkündür ama bunun bütün bir hanedana yayılmış dünyadaki tek örneğinin Osmanlı hanedan mensupları olduğu iddia edilmektedir (İsen-Bilkan 1997: 36).

Ayrıca onların şairlik konusunda ne kadar başarılı oldukları da bilinmektedir. “Her biri şehzadeliğinde seçkin hocalardan fenn-i şi’rde yetişen, şiirleri müretteb bir divan dolduran Osmanlı padişahları gerçekten iyi şiiri heyecanla takdir edebilen yetenekli patronlardı. Yalnız muşâ’ara meclislerinde dinleyerek değil, elden ele dolaşan şiirleri okur ve sahibine ihsan ve atâda bulunurlardı” (İnalçık 2003: 24) ifadeleri de bize bunu açıkça göstermektedir.

Güzel sanatlar içerisinde önemli bir yere sahip olan şiirde muhteva olarak çok çeşitli konular işlenmiştir. İşlenen bu konular içerisinde dinî konular da hayli önemli bir yere sahiptir. Özellikle dinî-tasavvufî unsurların bolca kullanıldığı divan şiirinde örnek veren şair sultanlar da bu unsurları şiirlerine taşımışlardır. Hac ibadeti de bunlardan birisidir.

Bu çalışmamızda divan edebiyatı içerisinde önemli bir yer tutan Osmanlı sultanlarının şiirlerindeki hacca dair unsurlara nasıl yer verdiklerini inceledik. Konuya geçmeden önce belirtilmesi gereken bir husus vardır. Şöyle ki, kuruluştan yıkılışa kadar bütün Osmanlı sultanlarının Müslüman olmalarına ve on altıncı yüzyıldan itibaren hilâfet makamını ellerinde bulundurmalarına rağmen; hacca giden hiçbir Osmanlı sultanı yoktur. Gücü yeten her Müslüman için farz olan bu ibadeti yerine getirerek “hacı” unvanını kazanan hanedan mensuplarının sayısı ise yarım düzineden daha azdır (Alderson 1999: 197). Şehzadelerden de sadece Cem Sultan hacca gitmiştir. Bunun sebebi; hac ibadetinin o dönemde aylarca süren bir yolculuk olması ve buna zaman ayırmanın güçlüğüdür. Yavuz Sultan Selim bile Hicaz’a ayak basmamış, Hicaz’ı Mısır’dan fethetmiştir. Özellikle padişahların devletin başından ayrılmalarının devletin güvenliği açısından sakıncalı olacağı düşüncesi onları bu görevden alıkoymuştur. Nitekim Sultan Osman’ın hacca niyet etmesine karşın Şeyhülislam Esad Efendi’nin; “Pâdişâhlara hac lâzım değildir. Yerinde oturup adl eylemek evlâdur. Câiz ki bir fitne zuhûr eyleye” diye bir fetva gönderdiği kaynaklarda yer almaktadır (Bayiğit 1998: 42,43).

Hacca gidemeyen sultanlar bunu telafi edebilmek için çeşitli hizmetlerin sorumluluğunu üzerlerine almışlardır. Yavuz Sultan Selim’den itibaren

Hâdimü'l- Haremeyn unvanını alan Osmanlı sultanlarının en önemli görev ve sorumluluklarından biri, Suriye ve Arabistan çöllerini aşarak yaptıkları yolculukta hacıların güvenliğini sağlamaktır. Bu da büyük askerî birliklerle yerine getirilmiş, hem dinî hem siyasî bakımdan hayatî önem taşıyan hac güvenliği konusu savaşlar sırasında bile ihmal edilmemiştir. Osmanlı döneminde aynı zamanda “surre alayı” adında özel bir hac organizasyonu oluşturulmuştur. Kelime manası “para kesesi” demek olan surre, tarihimizde Osmanlı padişahı ve Osmanlı halkı tarafından Mekke ve Medine’ye gönderilen para ve kıymetli eşyalar için kullanılan tabirdir. Kökleri Abbasilere kadar dayanan köklü bir gelenektir. Bu gelenek Birinci Dünya Savaşı yüzünden Osmanlı Devleti’nin Hicaz’la olan ilişkisi kesilinceye kadar devam etmiştir.

Bütün bunlara rağmen şair sultanlar, yazdıkları şiirlerde hac konusuna değinmişler ve konuyla ilgili unsurlara doğrudan ya da dolaylı olarak yer vermişlerdir. Şair sultanlar içerisinde hacca dair unsurlara en fazla yer veren ise aynı zamanda en hacimli divana da sahip olan Kanunî Sultan Süleyman’dır. Onun hac ve hac yolculuğu, Kâbe, tavaf, sa’y, ihram, Safâ ve Merve gibi unsurlara yer verdiği beyitleri, diğer bütün şair sultanların divanlarında yer alan beyitlerin toplamından daha fazladır demek yanlış olmaz.¹ Hatta “kıblem” redifli gazeli bu konuya dair müstakil bir şiirdir (Ak 1987:566). Aynı şekilde III. Murad’ın Divanı’nda da tamamen hac ile alakalı olan “yek-âheng” diyebileceğimiz iki gazel bulunmaktadır (Kırkılıç 1985: 172, 258).

Aşağıda divanlarını incelediğimiz şair sultanların konuyla ilgili beyitlerini belli başlıklar altında sınıflandırarak yer verdik.²

Kâbe:

Hac konusuyla ilgili pek çok unsur şair sultanların şiirlerinde yer alırken bunların başında özellikle Kâbe’den bahsedilmesi tabiidir. Klasik Türk edebiyatında Kâbe’nin sevgilinin mahallesi, semti olarak kullanılması yaygın bir benzetmedir. Sevgilinin mahallesinin Kâbe’ye teşbihi hem sevgiliye verilen değere hem de Kâbe’nin İslam dini açısından taşıdığı öneme dayanır. Çünkü hac ibadeti, İslam dininin esaslarından biridir ve bu ibadeti yerine getirmek isteyen her mümin Kâbe’yi ziyaret etmek zorundadır. Aynı şekilde âşık da bir hacı misali sevgilisinin mahallesinde bulunmayı arzular.

Örneğin, Sultan II. Bayezid (Adfî), sevgilinin mahallesini Kâbe olarak kabul ederken, yüzü toprak etmeden yani benliği öldürmeden önce oraya gitmeye çalışmamak gerektiğini belirtmektedir:

*Ka’be-i kûyına ‘azm itme yüzün hâk itmedin
Niyyetinden fâyide olmaz namazı bilmedin* ([Bayezid II] 1308: 96)

¹ Bk. Şerife Uzun, “Türk İslam Edebiyatında Hac ve Kurban Motifleri (Şair Sultanlar Örneği)”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.

² Örnek beyitlere dair bibliyografya makalenin sonunda verilmektedir. Beyitler sayfa numaraları ile belirtilmektedir.

Sultan III. Murad (Murâdî), ise aynı teşbihi şu şekillerde dile getirir:

*Harîm-i Ka'be-i kûyunda âşıkân u huccâc
Şu kîm muhibb ola 'îşkunda ol durur behhâc* (Kırkılıç 1985: 72)

Hatta şair, sevgilinin mahallesine yaptığı ziyareti, Kâbe'yi tavaftan daha üstün tutmakta ve oranın ziyaretçisi olduğundan beri hac yapmaktan vazgeçtiğini, çünkü sevgilinin mahallesini dolaşmanın en büyük hac olduğunu iddia etmektedir:

*Harîm-i Ka'be-i 'ulyâ mı sandun hâk ile hışt
Bu gün kûy-ı Habîbi kıl tavâf ol hâc-i çâlâk* (Kırkılıç 1985: 234)

Kanunî Sultan Süleyman (Muhibbî) ise sevgilisinin mahallesini Kâbe'ye benzetmiş, âşıkların haccetmek için sevgilinin mahallesine gittiklerinden ve en büyük amaçlarının canlarını sevgili uğruna kurban edebilmek olduğundan bahsetmiştir:

*Ka'bedür kûyi gelür huccâcdur 'âşıkları
Her birinin kasdı budur kîm ola kurbân dost* (Ak 1987: 94)

Başka bir beyitte ise sevgilisinin semtini Kâbe'ye benzettiği için Hâdimü'l-Haremeyn unvanına yaraşır bir şekilde bu mekânın süpürgecisi ve su dağıtıcısı olma şerefine yine kendisine ait olduğunu iddia eder:

*'îşk şâhî çünki virdi bu gamın sultânlığın
Ey gözüm sakkâlig it ey gamze ferrâş ol bana³* (Ak 1987: 54)

Divan edebiyatında sevgilinin eşiği de mahallesindeki özelliklere uygun olarak oldukça önemli ve yüksek bir yer olarak tasavvur edildiği için müminlerin Hakk'a yönelindikleri Kâbe'ye benzetilmiştir. Nitekim şairler sevgilinin eşiğini tavaf etmeyi Kâbe'yi tavaf etmekten daha üstün tutmuşlardır:

*Âstânunı şehâ her ki tavâf ide senün
Beyt-i Ma'mûr ile ol Ka'beye mi kâ'il durur* (Kırkılıç 1985: 140)

Kâbe aynı zamanda meleklerin sürekli buldukları bir mekândır. Melekler Kâbe'yi durmadan tavaf ederler. Adlî bir şiirinde sevgilisinin mahallesini Kâbe'ye benzetirken Kâbe'nin melekler tarafından tavaf edildiğini şöyle ifade etmiştir:

*Pertev-i nûr-i cemâlin görmege ey meh senün
Ka'be-i kûyun melâyik her dem iderler tavâf* (Yücebaş 1960: 57)

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Divan'ında yer alan aşağıdaki beytinde aynı konuyla ilgili olarak meleklerin Kâbe'yi tavaf ettiğini değil, ona karşı secde ettiklerini dile getirir:

*Secde-gâh eyler idi Ka'bede mihrâb gibi
Kûyun içinde melek görse nişân-ı kademün* (Doğan 2007: 247)

Kâbe'ye gitmek özellikle eski dönemlerde oldukça zor ve uzun yolculukların

³ Benzer örnekler için bk. Ak 1987: 46(17/5); 49(29/5); 95(191/5); 101(213/4); 110(243/5);121(285/1), Kırkılıç 1985: 472(1451/4).

ardından mümkün olabiliyordu. Ayrıca Kâbe'nin yolu ve çevresi deve dikenleri (mugaylan) ile doluydu. Bu meşakatlere katlanmadan uzak bölgelerden kutsal topraklara gelinip hac ibadetinin yerine getirilmesi söz konusu olmuyordu. İşte bu zahmetli yol ve yolculuk da şair sultanların şiirlerine yansımıştır:

*Tutdı râh-ı Ka'be-yi hâr-ı mugaylân-ı 'adû
Anı ol yoldan gïdermek devlet-i 'uzmâ durur* (Kayaalp 1994: 172)

*Ka'beye varmaz o kim görmeye yolun zahmetin
'lyd-ı vasla iremez cân ile kurbân olmayan* (Ak 1987: 622)

Kâbe'nin de içinde bulunduğu Mescid-i Haram, haram bölge olduğu için oraya Müslüman olmayanların girmeleri, herhangi bir işle meşgul olmaları yasaktır. Zira Müslümanlara göre Müslüman olmayanlar Kâbe'nin yabancı (ağyar) durumundadır. Onları buraya sokmamak gerekir:

*Koma agyârı şehâ kapuna kâfir gibidür
Ne revâdur ki gire içine Beytül-Haremün* (Ak 1987: 471)

Kâbe Müslümanların kiblesidir ve ona doğru secde edilir. Divan edebiyatında sevgilinin kaşı kible ya da mihrap olarak kabul edilmiş, dolayısıyla yüzü de Müslümanların secdegâhı olan Kâbe'ye benzetilmiştir:

*Kimedür diyü ta'n itme çün itdün kaşların kible
Yüzüm döndürmezem zâhid ko nushi secdegâhumdan*
([Bayezid II] 1308: 94)
*Kible-i Ka'bede emr oldı itâ'at ideler
Kible-gâh-ı dü-cihân oldı çü mihrâb kaşı* (Kırkkılıç 1985: 493)

Zira Kâbe'nin müminlerin Hakk'a yöneldiği makam olması gibi âşığın yöneldiği ve bütün varlığıyla önünde eğildiği yani secde ettiği yer de sevgilinin yüzüdür:

*Ka'be-i hüsnünde kaşın görse zâhid ey sanem
Kible[y]i terk eyleye yüz döndüre mihrâbdan* ([Bayezid II] 1308: 89)

Sevgilinin güzelliği, onun Kâbe'ye teşbih edilmesinde önemli bir unsurdur. Murâdî'nin beyitlerinde bunu açıkça görmek mümkündür:

*Şol cemâlün Ka'besi hakkı bu ben pür-derd ü gam
'lyd vaslüne komışam cânımı kurbân için⁴* (Kırkkılıç 1985: 357)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüzü Kâbe'ye teşbih edilirken gözleri Kâbe'de namaz kıldıran imama, kirpikleri ise cemaate benzetilir:

*Yüzün Beytül-Harâmında imâm olmuş meger çeşmün
Ki müjgânlar turup saf saf iderler iktidâ kiblem* (Ak 1987: 566)

Ayrıca Mescid-i Haram içerisinde Kâbe'nin dört köşesine de secde edilebilir. Çünkü kible Kâbe'nin kendisidir:

*Secde itse kûyına her yânedan 'âşıkları
Tanlaman çü Ka'bedür dört gûşesi mihrâbdur* (Ak 1987: 258)

⁴ Benzer örnekler için bk. Kırkkılıç 1985: 258(787/1); 300(915/2).

Tasavvufî düşünceye göre Kâbe; merkezî olma açısından kalbi, gönül temsil eder. Dış dünyada nasıl Kâbe merkezse, iç dünyada da kalp merkezdir. Bu yüzden gönül yapmak, gönül hoş etmek Kâbe yapmaktan daha üstün kabul edilmektedir.⁵ Bu durum onun ziyaret edilmesi gerekliliği, Allah'ın onda tecellisi gibi hususiyetlere dayandırılır:

*Cümleten her ne ki vardur ana mazhardur dil
Ey Murâdî nazar it Ka'beden ekberdür dil* (Kıkkılıç 1985: 259)

*Hak katında bir gönül yapmak revâdur Ka'beden
Döstüm dil yap tavâf-ı Ka'be kılma itme hac*⁶ (Ak 1987: 122)

Kâbe Örtüsü:

Kâbe'nin dışı siyah bir örtüyle kaplıdır. Divan edebiyatında da sevgilinin yüzü Kâbe'ye benzetilirken saçları da siyah olmasından dolayı Kâbe'nin örtüsüne benzetilmiştir:

*Ka'be-i 'ulyâ yüzidür örtüsü zülf-i siyâh
Ey Muhibbî perde keşf it ruh-ı rahşânın öp* (Ak 1987: 83)

*Giderme yüzünü câna ko haddün üzre salınsun
Gidermek Ka'be örtüsün olur mı hiç revâ kıblem* (Ak 1987: 566)

*Zülfünü ref' eyle göster gül cemâlün Ka'besin
Niceye dek anı mestûr ide ol müşkîn-nikâb* (Ak 1987: 73)

Kâbe Halkası:

Kâbe halkası da Kâbe örtüsü gibi sevgilinin saçları için benzetme unsuru durumundadır. Çünkü sevgilinin saçları siyah olmasının yanında kıvrım kıvrımdır:

*Nigârâ Ka'bedür kûyun olup hâlün ana esved
Asılmış halkadur gûyâ san ol zülf-i dü-tâ kıblem* (Ak 1987: 566)

Günlük hayata dair pek çok konu divan edebiyatının içerisinde ele alınmıştır. Mesela halk arasında Kâbe'nin kapısındaki halkaya tutunarak yapılacak duanın kabul olacağına dair bir inanış söz konusudur. Bu durum Murâdî'nin beyitlerine de yansımıştır:

Günlük hayata dair pek çok telakki divan şiirinde ele alınırken, Kâbe'nin kapısındaki halkaya tutunarak yapılan duanın kabul olacağına dair inanıştan da söz edilir:

*Çıkuban halkasın bâbında tutdum
Derûnında Murâd itdüm du'âlar* (Kıkkılıç 1985: 172)

*Harîm-i Ka'bene vardum elümde halka-i ümmîd
Bu nefsi hâb-ı gafletden 'inâyet eyle uyandur* (Kıkkılıç 1985: 527)

⁵ Bu konu için ayrıca bk. Âmil Çelebioğlu, "Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Divân'ında Gönül", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 185 (Mart 1978), s. 26-38.

⁶ Benzer örnekler için bk. Ak 1987:478(1575/2); 873(189), Kıkkılıç 1985: 421(1289/2); 297(21/4), Tarlan 1946: 37(27/5).

Tavaf:

Kâbe'nin etrafında dönülerek gerçekleştirilen tavaf, kâinatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahî kadere boyun eğmenin sembolü sayılır. Divan edebiyatında da âşık Kâbe kabul ettiği sevgilisinin mahallesini her daim dolaşarak tavaf eder ve bundan dolayı büyük mutluluk duyar:

“Canan diyarını merdane tavaf eden bir âşık ayağa muhtaç olmadan saadet vadisinde ne mesafeler kat etmiştir.” (Tarlan 1946: 45)

Etrafında dönülen şeyin merkez kabul edilmesi önemlidir. Bu açıdan ele alındığında Kâbe de müminler için dünyanın merkezi konumundadır. Bu duruma gönderme yapan Murâdî, âlemin merkezinde olduğunu düşündüğü aşkını Mekke'de bulunan Kâbe'ye eş tutmuş ve Kâbe gibi tavaf edildiğini ifade etmiştir:

*Ey Murâdî 'âlemün kalbindedür 'ışkun senün
Tavf iderlerse n'ola Ka'besini Bathâ ile* (Kırkılıç 1985: 409)

Konuyla ilgili pek çok beyti olan Muhibbî ise sevgilinin mahallesinin tavaf edilmesinin en büyük hac gibi olduğunu, bu uğurda canını seve seve kurban edebileceğini vurgular:

*Kible hakkı hacc-ı ekberdür sana
Ey Muhibbî kûyını eyle tavâf* (Ak 1987: 422)

Ayrıca, kendilerini yaptıkları ibadetin hazzına kaptıran hacıların tavaf ederken yalın ayak dolaşmalarına dikkat çeken şair, kendisinin de sevgilisinin mahallesini onlar gibi tavaf ettiğini dile getirir:

*Tolanur pâ-bürehne kûyını dil
Nitekim Ka'be[y]i Hicâz ehli* (Ak 1987: 798)

Hacerü'l-Esved:

Kâbe'nin güney tarafındaki bir köşesine Rûkn-i Hacer, diğer köşesine de Rûkn-i Yemânî denir. Rûkn-i Hacer'de Hacerü'l-Esved denilen mübarek taş vardır. Cennetten geldiği rivayet olunan bu meşhur taş, Kâbe'nin duvarına ilk defa Hz. İbrahim tarafından yerleştirilmiştir. Peygamberimiz Kâbe'yi putlardan temizlediği sırada Hacerü'l-Esved'e dokunmamış, bilakis hürmet göstermiştir. Bugün de Müslümanlar Kâbe'yi tavaf esnasında bu taşı öperler veya yaklaşılmazlarsa uzaktan selamlarlar. Hacerü'l-Esved'in önceden beyaz olduğu ve insanların işlediği günahlar yüzünden karardığı söylenir. Hac konusunu ele aldığı gazelinde Murâdî, bu unsurlara yer verir:

*Yemînüm eyledüm rûkn-i yemânî
Hacer esvedle kıldum merhabâlar* (Kırkılıç 1985: 172)

Hatîm, Mültezem:

Kâbe'nin yanı başında hilal şeklindeki duvara “Hatîm” denir ki Kâbe'nin kuzey duvarının Hz. İbrahim zamanındaki temelleridir. Kureyş dönemindeki tamir sırasında örülmüş, bu kısım dışarıda bırakılmıştır. Bu bölüm de Kâbe'den

sayıldığı için tavaf yapılırken Hatîm'in dışından dolaşılır. Burada kılınan namazlar, yapılan dualar Kâbe'nin içinde kılınmış, yapılmış sayılır. Hz. İsmail ile annesi Hz. Hacer'in burada medfûn olduğu rivayet edilir.

Mültezem ise Kâbe'nin kapısı ile Hacerü'l-Esved'in arasındadır. Hz. Peygamber (sav) burada yapılan duaların kabul olacağını bildirdiği için hacılar buranın önünde dururlar, ağlarlar, ellerini ve yüzlerini Kâbe'nin duvarına sürerler. Aşağıdaki beyit konuyla ilgili oldukça güzel bir örnektir:

*Görüben lâzımâtun Mültezimde
Hatîmde ızticâ itdüm mükerrer* (Kırkılıç 1985: 172)

Safâ, Merve, Sa'y:

Hac adabından biri olan sa'y; Kâbe yakınında bulunan Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi defa koşmak suretiyle gerçekleştirilir. Bu unsurlar zaman zaman tevriyeli olarak şair sultanlar tarafından da bir arada kullanılmıştır:

*Merve hakkı sa'y ile ger Ka'be kûyunu tavâf
Eylesem cân ile dil andan olurdu pür-safâ* (Ak 1987: 59)

Hatta Murâdî cihanı gezmesini bu kutsal mekânların hatırına bağlar:

*Pây-ı irâdâtı koyuban râh-ı matlûba
Gezdüm cihânı Ka'be vü Merve Safâ hakı* (Kırkılıç 1985: 499)

Lebbeyk:

"Lebbeyk", Allah'ın çağrısına icabet eden kulun, "Emret Rabbim, işte geldim, emrine amadeyim, canla başla çağrına uydum!" anlamındaki kulluk, tâat ve teslimiyet ifadesidir. Aşağıdaki beyitte hacıların bu sözü Kâbe'yi tavaf ederken tekrarladığından bahsedilmektedir. Hâlbuki bu nida sanıldığı gibi Kâbe tavaf edilirken söylenmez, tavafa başlamadan hemen önce kesilir:

*İreli cân kulağına senün 'ışkun nidâsından
Urur lebbeyk işigünde tavâf eyler safâsından* (Doğan 2007: 210)

Başka bir beyitte ise hacıların ezbere bildikleri ve sürekli tekrarladıkları bu zikrin, sevgiliye sunulan bir nida olduğu ve Arş-ı Alâ'ya kadar yükseldiği ifade edilmektedir:

*'Arş-ı a'lâdan geçirdün çünkü lebbeyküm ünin
'Âlem-i 'ulvîde pervâz ile bâl itdün beni⁷* (Kırkılıç 1985: 474)

İhram:

İhram, hac ibadetini yerine getirirken hacıların giymiş olduğu havlu ve benzeri türden, dikişsiz olmasıyla insanın geçici kaygı ve bağımlılıklarından sıyrılışını sembolize eden kıyafettir ki bu kıyafetin altına başka hiçbir şey giyilmez. Aşağıdaki beyitlerde Muhibbî, sevgilisinin Kâbe kabul ettiği mahallesine giderken bütün varlık kıyafetinden soyunup sadece ihram giydiğini dile getirmektedir:

⁷ Benzer örnekler için bk. Kırkılıç 1985: 93(286/2); 137(415/1).

*Giydüm ihrâmı harîm-i kûyına vardum bugün
Terk idüp varlık libâsın külli 'uryân olmuşam (Ak 1987: 567)*

*İhrâm giyüp gitdi bu niyyetle Muhibbî
Kûyını tavâf eyle ey döst harem-vâr (Ak 1987: 235)*

Arafat Dağı:

Mekke'nin doğusunda hacıların Kurban Bayramı'nın arefe günü toplandıkları kutsal dağın adıdır. Bu unsur da şair sultanların ifadelerine yansımıştır:

*Men 'aref sırrı 'Arâfât-ı vücûdumdan 'ayân
Hâcî-yi dil eylesün pîrâmeni bes bî-cidâl (Kıkkılıç 1985: 258)*

Şeytan Taşlama:

Mekke yakınlarındaki Mina denilen bölgede bulunan ve halk dilinde küçük şeytan, orta şeytan ve büyük şeytan da denilen taş kümelerine taş atmaya "şeytan taşlama" denir. Bunu yapmak haccın vaciplerindedir. Aslında şeytan taşlamaktan murad olan insanın nefsinin, içindeki şeytanı öldürmektir:

*Ey tavâfın isteyen sıdk ile gel kılğıl namâz
Recm kıl şeytân-ı nefsi kalmaya tâ mekr u âl (Kıkkılıç 1985: 258)*

Kurban:

Hac ibadetinin gereklerinden biri de kurban kesmektir. Sevgilisinin mahallesini Kâbe kabul eden âşık kurban olarak kendi canını sunar. Hatta bu durum onun için büyük bir şeref kaynağı ve mutluluk vesilesidir:

*Ka'bedür kûyî Muhibbî eyledün çünkü tavâf
Hâcî oldun farz dur cânunı kurbân eylemek (Ak 1987: 487)*

Hatta sevgili uğruna kurban olmak, hac sevabından üstün görülür:

*Yâra kurban olmağı gel bana ta'lîm eyle kim
Şimdi bildüm kim sevâb-ı hacc-ı ekber var imiş (Kıkkılıç 1985: 203)*

Zemzem:

Zemzem, Mescid-i Haram'dan çıkan, tarihi Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'e kadar dayanan ve Müslümanlarca kutsal kabul edilen suyun adıdır. Divan edebiyatında âşığın gözyaşları zemzeme benzetilir, hatta onunla eş değerde kabul edilir:

*Kible hakkı sanemâ Ka'be olaldan kûyun
Gözlerüm yaşını kıldum o Haremde zemzem ([Bayezid II] 1308: 79)*

*Gözlerüm yaşını zemzem gibi giryân eyler
Ka'be-i kûyî meğer 'âşıkı kurbân eyler (Ak 1987: 178)*

*Zemzem-i eşküm firâkunda cihânı kıldı seyl
Zemzeme kıl nâka-i dil kaldı yolda bî-mecâl (Kıkkılıç 1985: 258)*

Yavuz Sultan Selim (Selîmî) ise bu konuyla ilgili daha farklı bir benzetme yaparken; "Kevser ve zemzem senin tatlı dudağını görseler, utançlarından kûyunun dibinde birleşip otururlar." (Tarlan 1946: 244) anlamındaki beytinde sevgilisinin dudağını zemzemden hatta cennetteki Kevser suyundan daha üstün gördüğünü belirtir.

SONUÇ

Divan şairleri arasında yer alan Osmanlı sultanları da diğer şairler gibi ait oldukları toplumun değerleriyle ilgilenmişlerdir. Divanlarında halkın günlük yaşayışına işaret eden veya değerlerini yansıtan pek çok ifadenin bulunduğu gözlemlenmiş, özellikle toplumun dinî yapısına işaret eden ibadetlerden biri olan hac ile ilgili ifadelerin oldukça geniş yer tuttuğu bu çalışmayla ortaya konulmuştur. Şair sultanlar, şiirlerinde hacca dair unsurlara daha çok mecazî, zaman zaman da gerçek manalarıyla yer vermişlerdir. Her ne kadar Sultan III. Murad,

*Râh-ı hakikatümde çün kalmadı cây-ı muhterem
Cümle ziyâret itmişem niteki Ka'be vü Harem* (Kırkılıç 1985: 313)

beytinde Kâbe de dahil olmak üzere gitmediği hiçbir kutsal mekanın kalmadığını iddia etse de kayıtlar Osmanlı sultanlarının hiçbirinin bu topraklara gitmediğini/gidemediğini bildirmektedir. Ancak onlar her ne sebepten olursa olsun hacca gitmedikleri ya da gidemedikleri halde hac ve hac ile alakalı pek çok unsuru şiirlerinde oldukça etkili bir şekilde kullanmışlardır.

Bu makaleden çıkarılabilecek diğer bir sonuç da şudur ki; sanatçılar ortaya koydukları eserlerini topluma sundukları için toplumla aralarında mutlaka bir iletişim söz konusu olmaktadır. Bu sanatçı bir padişah bile olsa durum değişmez. Çoğu zaman idarecilerin ve statü itibarıyla toplumun üstünde olduğu var sayılan şairlerin topluma tepeden baktığından söz edilmektedir. Hâlbuki onların ortaya koydukları eserler yakından incelendiğinde durumun hiç de böyle olmadığı ortadadır.

Kaynaklar:

- » Ak, Coşkun, Muhibbî Divanı, Ankara 1987.
- » Doğan, Muhammed Nur, Fatih Divanı ve Şerhi, İstanbul 2007.
- » Tarlan, Ali Nihat, Yavuz Sultan Selim Divanı, İstanbul 1946.
- » [Bayezid II], Dîvân-ı Sultan Bayezid-i Sâni, Dersa'âdet 1308.
- » İnalçık, Halil, Şair ve Patron, Ankara 2003.
- » Kayaalp, İsa, Sultan Ahmet ve Divanı, İstanbul 1994.
- » Mustafa İsen-A.Fuat Bilkan, Şair Sultanlar, Ankara 1997.
- » A.D. Alderson, Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, İstanbul 1999.
- » Yücebaş, Hilmi, Şair Padişahlar, İstanbul 1960.
- » Ahmet Kırkılıç, Sultân Üçüncü Murâd (Murâdî), Hayâtı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1985.